

Ayni, M. A. (1922/2014). *İçtimaiyata dair eserler*, F. Ballı [Çevrimyazı]. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.373-381

İçtimaiyata Dair Eserler*

Mehmet Ali Ayni

Çevrimyazı: Feriât Ballı

C. Bouglé, *Chez les prophètes socialistes*, Paris 1918, 246 sayfa.

C. Bouglé, *Leçons de sociologie sur l'évolution des valeurs*, Paris 1922, 286 sayfa.

Müderriş Bouglé, Sorbon Darülfünunu'nda verdiği Meslek-i İktisadiye Tarihi dersleriyle, Durkheim'in vefatı üzerine deruhte eylediği İçtimaiyat ve Ahlak dersine müteallik neşriyat ve takrirlerini bu iki ciltte topluyor.

Bunlardan birincisi sosyalizm cereyanının başlıca iki safhasına bazen lisanımızda hayalperver sosyalizm ve ilmî sosyalizm gibi mütercem [tercüme edilen] tabirlerle işaret edilen iki tarihî şekline ait üç tetkiki [1. Saint Simoncular ve amele, 2. Saint Simon mesleğinde feminizm, 3. Fransız-Alman ittifak-ı fikrîsi (1844)] ve bir de Karl Marx'ın ilmî sosyalizmi ile Durkheim mektebinin içtimaiyatı arasındaki münasebetleri araştıran ve evvelce Felsefe Kongresi'ne takdim edilmiş olan bir muhtırayı [bildiriyi] ihtiva ediyor. Bu muhtıra Kongre Neşriyatı arasında evvelce ayrıca basılmış ise de ehemmiyetine binaen Medrese Mecmuası için de bazı noktalarını kayt ve tavzih ediyoruz.

Bouglé evvela afakî içtimaiyat tesmiye eylediği [şeklinde isimlendirdiği] Durkheim mektebi ile Marksizm arasındaki ittihat [birleşme] noktalarını gösteriyor. Kimi tağayyuratın [değişmelerin] muayyen bir dereceye vusulüyle keyfi tağayyurat tevellüt eylediği [doğurduğu] hakkındaki Hegel'in düsturu Marx mektebinin de esaslı ukdelerinden biridir. Bu prensibe istinaden Marx kimi iktisadi tağayyuratın keyfi hukuki, ahlaki vb. tağayyürata esas olduğunu iddia edecektir. Hegel'in prensibi Durkheim mektebine de hastır. İçtimai iş bölümü cemiyetlerin hukuki bünyesini ahlaki buhranlarını hacimlerine ve kesafetlerine irca ile izah eylemiyor mu? Keza Bouglé müsavat fikirlerine dair yazdığı özette kısmen buna yakın mütalaat dermeyan etmiyor [ortaya koymuyor] mu? Fakat Karl Marx bu umumi kaziyeden nihai neticeler çıkarıyor: İktisadi faaliyet bütün beşerî maneviyata hakimdir. Din, ahlak, hukuk bütün şuur ve vicdan, iktisadî tarz-ı hayata göre taayyün eden [belirlenen] birer alel-hadiselerdir. Beşer kendi fikirleriyle hadisata hakim olduğunu zanneder. Hakikatte manevi insan, uzvi [organik] ve iktisadi tabiatının bir mahsulüdür (s. 211-212). Binaenaleyh Marx'a göre insanların kendi, fikri kuvvetiyle, içtimai

* Mehmet Ali Ayni, "İçtimaiyata Dair Eserler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene: II, Sayı: 3, Temmuz 1338 [1922], s. 267-273.

şe'niyeti [gerçekliği] tebdil edebileceklerini zannelemek hatadır. Bu kanaat Durkheim içtimaiyatı ile Marksizm arasında müşterektir. Bouglé gösteriyor ki (s. 205-206) hayal kuvvetiyle cemiyeti ıslah eylemek iddiasında bulunan XIX. asrın nisf-ı evvelindeki [ilk yarısındaki] sosyalizme karşı cemiyetin kanunlarını tetkik ederek istikbali tahmin ve tekamülün revişini [gidişini] tespit etmekten başka bir şey yapmak mümkün olmadığını iddia eden ilmî sosyalizmin hücumları, "fikriyatçılar" a karşı içtimaiyatçıların hücumuna müşabihdir. Filhalka içtimaiyatçılar da iddia ediyorlar ki tarihin hakiki sevaikini [saiklerini, sevk edicilerini, güdülerini] enfüsi [özel] istibsarda [basiretli oluşt, düşünceli hareket edişte] bulmak mümkün değildir. Şuurumuz hareketimizin ilel [illetleri, sebepleri] ve mebadisi [mebdeleri, başlangıçları] hakkında ekseriya bizi aldatır. Beşerin yolunu tayin etmek için onun hayatına hakim olan kuvvetleri hariçten afaki [nesnel] tarzda tetkik eylemek lazımdır.

Afaki içtimaiyat ile tarihî maddecilik arasında başlıca ihtilaf noktası cemiyetin tekamülüne hakim olan esaslı kuvvetin tayinindedir. Tarihî maddeciliğe göre insanın vâsf-ı mümeyyizi [ayırt edici özelliği] alet yapıcı hayvan olmasındadır. Aletler, iktisadi faaliyetimizin bu esaslı rehberleri, şuur ve vicdanımızın da hakimidirler. Aletin tekamülünü tetkik eylemek beşeri tarihin gidişini anlamak için yegane çaredir (s. 215-218). İçtimaiyatçılar ise bu noktada Karl Marx'tan çok uzaktırlar. Onlara göre beşeri cemiyetlerin vâsf-ı mümeyyizi afaki birer kuvvet hükmünde olan maşeri [toplumsal] tasavvurların mevcudiyetidir. Tarih-i beşeri [insanlık tarihini] anlamak için maşeri tasavvuratı ve onların kuvvet ve nüfuzunu daima göz önünde bulundurmak lazımdır (s. 240-241).

Burada kendi hesabımıza bir sual vazedebiliriz [sorabiliriz]. İçtimaiyatçılar ile tarihî maddeciler arasında tarz-ı izah itibariyle mevcut olan bu ihtilafı izah etmek ihtiyacı ve izahın mümkün olduğuna itikat itibariyle bir ittihat irae eylemez [ifade etmez, göstermez] mi? Bouglé, bu noktaya işaret eden bir mülâhaza kaydediyor (sahife, 208): Tarihî maddecilik bir monizmdir. Cemiyetin ilmi olmak itibariyle her ilim gibi vahdet-i fitri istilzam eder. Durkheim içtimaiyatı da aynı iddiadadır. İçtimai hadisatın muayyen kanunlara kabil-i irca olduğunu zımnen kabul eder (s. 209). Bouglé'nin mukayesesinden daha ileri gidebileceğimiz aşıkardır. Diyebiliriz ki eğer Simmel'in tarihî maddecilik hakkında ve Bouglé'nin Durkheim içtimaiyatı hakkında "marifet nazariyesi" itibariyle yaptıkları tenkitler yaklaştırılırsa¹ her iki mesleğin de ispata muhtaç olan mütearifelerinin ayniyet irae eylediği görülür. Simmel'in gösterdiği veçhile hadisat-ı içtimaiyenin müşevveş nesci arasında tarihî maddeciliğin yalnız bir silsileyi, iktisadi hadiseler silsilesini "bizatihi şeyi" mevcudiyeti itibariyle gayre muhtaç olmayan ve diğer bütün hadisatı izah eden "mebde-i asli" [asıl başlangıç] payesine is'ad eylemesi [yükseltmesi] ilim değil ma-bade't-tabiadır

1 Belot, *Etudes de morale positive*; Simmel, *Probleme der Geschichtesphilosophie*.

[metafiziktir]. Bouglé'nin işaret eylediği veçhile hadisatın künhüyle, zati varlığıyla iştilal etmeyen bütün diğer ulum [ilimlerin, bilimlerin] hilafına [aksine] Durkheim içtimaiyatın cemiyetin künhünü, bizatihi şey olarak mahiyetini tahmine çalışması hudus itibariyle zaman ve mekanda yekdiğerine muttasıl gözüken hadiseler içinde bize tecrübenin hiçbir zaman irae edemeyeceği [gösteremeyeceği] bir kısmını şe'niyet-i hakikiyenin mümessili [hakiki gerçekliğin temsilcisi], diğerlerini de soluk birer inikas [yansıma] olarak tefrik eylemesi [ayırt etmesi] ilmî [bilimsel] değil ma-bade't-tabii [metafizik] bir tefsirdir. Durkheim içtimaiyatı Marx'ın tarihî maddeciliği derecesinde felsefeyi havidir [içerir]. Ve bir nevi ma-bade't-tabia olmak itibariyle mutlakiyet iddialarına rağmen her iki sistemin de zaman ve mekana nazaran izafilikleri aşikardır. Bouglé tetkikinde Marx felsefesi ile XVIII. asır Devr-i Tenevvürünün [Aydınlanma Çağı'nın] müşterek bir vafına işaret ediyor. Her ikisi de hadisat-ı içtimaiyenin nihai izahlarını bulmuş olmak iddiasındadırlar. Her ikisi de beşeriyetin o zamana kadar önünde eğildiği (dini, ahlaki, hukuki) kuvvetlerin korkunç birer gölgeden başka bir şey olmadıklarını göstermeye çabalar. Bu istikamette Voltaire ile Karl Marx'ı el ele yürür tahayyül edebiliriz (s. 237). Fakat bu içtimai kuvvetlere izafe edilen kıymet meselesi bertaraf edilirse acaba Durkheim içtimaiyetinin cemiyetin sırrını izah eylemek iddiasındaki ısrarı Voltaire'in dinin esrarını keşfetmekte ve Marx'ın içtimai tekamülün bu levhalarını yırtmaktaki emniyetinden daha mı azdır? Bu dogmatik ikanı, katiyeti cerh eylemek için ise yine Durkheim ile Marx'ın nazariyelerini kendi aleyhlerine çevirmek kafidir. Cemiyetin muharrik-i aslisi [esas hareket ettiricisi] ne olursa olsun (maşeri tasavvurat, iktisadi faaliyet) bütün cemiyet hayatının mahsulleri ona nazaran izafi olmak lazım geldiğinden bu mahsullerden biri olan ilim de aynı izafiyete mahkumdur. Eğer bütün içtimai hadisat, içtimai muharrik-i asliye göre nispi mana ve kıymeti haiz ise ilim de bu nispete katlanmak ıstırarındadır [zorundadır]. Durkheim'in afakî [nesnel] ve müspet [pozitif] içtimaiyatı kadar Marx'ın ilmî sosyalizmi, içtimai hayatın nispi kıymeti haiz mahsulleri [görelî öneme sahip ürünleri] olmaktan kurtulamazlar. Binaenaleyh cemiyetin bizatihi varlığına dair bize nihai ve kati hakikatler iraesine [göstermeye] muktedir değildirler. XIX. asırda muhtelif mütefekkirlerin cemiyet mebdesine istinaden vermek istedikleri nihai izah evvelce tabiat veya asıl mefhumları etrafında temin edilen mücerret bir vahdet-i nazarın bizi ulaştırdığı izah derecesinde izafi, enfüsi ve ma-bade't-tabiidir.

Bouglé, sosyalizm tarihine hasreylediği [ayırdığı] eserinde bu teşkilatı kaydeylemiyor. Fakat Durkheim'in vefatını müteakip verdiği içtimaiyat derslerinden müteşekkil olan kıymetlerin tekamülü hakkındaki eserinde içtimaiyatın ma-bade't-tabia [metafizığe] doğru meyleden mübalağalı iddialarını tahfif [hafifletmek] ve tahdit eylemek [sınırlamak] arzusunu daimi surette gösterme-

si, ihtimal nihai izah olarak cemiyet mebedinin [başlangıcının] tevlit eylediği [doğurduğu] müşkülâtı [zorlukları] hissetmesindedir. Malumdur ki Durkheim'in Bologna Felsefe Kongresi'ne takdim eylediği yazısında (bu yazı Necmettin Sadık Bey tarafından tercüme ve *Edebiyat Fakültesi Mecmuaları*'nın ilk numaralarından birinde neşredilmişti) içtimaiyat, mefkureler yani kıymetler ilmi olarak tarif edilmişti. Kıymetler nazariyesini içtimaiyat çerçevesine hapsedilemek isteyen Durkheim ile kıymetlerin menşe [köken] ve tekevvinünü [ortaya çıkışını] mücerret [soyut] yani ferdî ruhiyat [bireysel psikoloji] ile izah etmek isteyen Alman mektebi arasında Bouglé bir hadd-i mutedili iltizam ediyor. Kıymetlerin tekamülüne hasreylediği eserin "Kıymetler ve Şe'nîyetler" unvanlı bahsinde içtimai tarz-ı izahı en esaslı ve şümüllü olarak kabul etmekle beraber (s. 37-38) mücerret yani ferdi ruhiyat izahına olduğu kadar (s. 18-22) anti-psikoloji izahına da bir mevki bahşediyor (s. 23-26). Bouglé bu temayülü yeni olarak izhar etmiyor [ortaya atmıyor]. Yirmi seneden fazla bir zaman evvel yazdığı *Almanya'da ulum-ı içtimaiye* unvanlı eserinin neticesinde de içtimai izaha kuyud-ı ihtiyadiye vaz etmişti [ihtiyat sınırlaması getirmişti]. Böylece Alman ve Fransız mektepleri arasında Bouglé, muslih [ıslah edici, iyileştirici, düzeltici] ve mutavassıt [arabulucu] olduğundan dolayı müphem [belirsiz] ve fikirleri tamamen tatmin eylemekten uzak bir vaziyete bulunuyor. Ve bu hal kıymetlerin tekamülü hakkındaki eserinde tamamıyla mahsustur [hissedilmektedir]. Müsavat fikirleri hakkındaki tetkikinin mukaddimesinde Bouglé, kendi fikrine hakim olarak Fransız Durkheim ile Alman Simmel'i göstermişti. Yekdiğerine [bir diğeri] kısmen muhalif olan bu iki cereyan fikrinin Bouglé'nin içtimaiyatında o zamandan beri yekdiğerini [bir diğeri] tamamen yenemediğini de bu son eserde görüyoruz. Durkheim, *Dini hayatın eşkal-i iptidaiyesi* unvanlı eserinin iptidasında ve intihasında [başında ve sonunda] cemiyetin mefkureler mebedi olduğunu iddia eylemiyor mu? Bouglé manevi hayata hakim olan kıymetlerin içtimai hayatın mahsulleri, aletleri olduğunu bize bildirir (s. 34). Simmel, "İçtimai tahallüf" [*Über soziale Differenzierung*, toplumsal farklılaşma] tetkikinde, "Sosyoloji" [*Soziologie*] unvanlı eserinde, *Logos* mecmuasında neşredip bilahare kitap halinde topladığı makalelerinde kıymetlerin muhtariyeti [özerkliği] üzerinde ısrar etmiyor mu? Bouglé bu nokta-i nazarı da müdafaa edecektir (s. 59-74). Muhtariyetini ilan eden fikr-i beşerin, ilmin bir gün gelip cemiyete, itikadata [inançlara], ananata [anelere] karşı yürüdüğünü kabul ve tasdik edecektir (s. 195). Netice olarak bir taraftan kıymetlerin içtimai mahiyetini, diğer taraftan misalî muhtar [ideal özerk] manasını ve payesini tasdik eyleyen Bouglé dini, ahlaki, bedii, ilmi ve ali kıymetleri ve bunların yekdiğeriyle münasebatını tetkik eyleyen bir suret-i

tesviye² (s. 284) bulmakla ve onu mehma-emken [mümkün mertebe, olabildiğince] şayan-ı kabul [kabul edilebilir] göstermeye mecbur oluyor.

İktisadi kıymetlerle misalî (ideal) kıymetlerin münasebatını tetkik eylerken (s. 92-122) Bouglé klasik iktisat mektebinin iktisadi gayeleri diğer herhangi beşerî gayeden müstakil olarak muhtar birer kıymet şeklinde takip eden insan tasavvuruna, *homo economicus* tasvirine muarızdır [karşıdır] (s. 112). Mamafih cemiyat-ı hazırada [bugünkü toplumlarda] iktisadi alakaların bütün çıplaklığıyla ve bir azadegi-i tam [mutlak özgürlük] içinde kendilerini izhar eylediklerini [gösterdikleri] de muteriftir [apaçıktır] (s. 117-118). Ahlak ile dinin münasebetini tetkik ederken (s. 123-156) Bouglé, kudsiyet mefhumu ianesiyle [yardımıyla] ahlakı dine irca eden [indirgeyen] ve dinin müspet kıymetini de içtimai kuvvetlerin bir tercümesi ve ifadesi olmakta gören içtimaiyatçıların iddialarına ancak pek ihtiraz [çekince] ile yaklaşıyor. Hayvani cemiyetler hakkında [Alfred] Espinas'ın tetkikatına istinaden dinin olmadığı yerde de ahlakın bulunduğunu beşeri hayatın menşecini düşünürsek irade-i dinin henüz mefkud olduğu [mevcut olmadığı] anlarda cemiyetin mümkün olabilmesi için ahlakın da mevcut olduğunu farz eylemekliğimiz iktiza ettiğini [gerektiğini] iddia ediyor (s. 148-152). Müellifin bu fikri Durkheim'in efkarından ziyade din ile ahlakın, tekamülün en aşağı ve en yukarı derecelerinde yekdiğerinden ayrı fakat mutavassıt [orta] tabakada tamamen memzuc [meczdedilmiş, karışmış] olduğunu söyleyen [?] nokta-i nazarına müşabihtir. Çünkü Cumhuriyet'in dahili siyaset cereyanlarının tesiriyle Fransız mütefekkirlerinin din ile ahlak münasebatı bahsinde ittihaz eyledikleri vaziyet cumhuriyet düşmanı zannolunan dini müessesattan [müesseselerden, kurumlardan] müstakil olarak ahlaki hissiyatı tenmiye etmek [nemalandırmak, artırmak] arzusu ve zarureti ihtimal ki burada müellifin tercihinine hakimdir. Yine ihtimal ki aynı tesirat [tesirler, etkiler] altında hakikat ile kıymet bahsinde Bouglé'nin nokta-i nazarı bir taraftan Durkheim'a, diğer taraftan pragmatizme muhaliftir. Beşeri ilim ve beşeri mantık amelî ihtiyaçların ve içtimai hayatın mahsulü müdür ve ancak onun hadimi [hizmetçisi] olarak mı haiz-i kıymettir [değerlidir]? Cevap: Bir taraftan ilmin bize tabiat-ı eşyadan haber vermesi, diğer taraftan tabiat-ı zihniyenin mahsulü olması onun afaki ve her türlü içtimai gayelerden müstakil bir kıymeti haiz olmasını icap ettirir (s. 192-193). Hürriyet-i vicdan, ilmi kıymetlerin muhtariyetinin bir tabii neticesi olduğu gibi (s. 224-225) akıl nazarının zaruret-i amiranesini amelî hayat faziletlerine esas göstermek isteyen entelektüalistlerin davası da müellifin üzerinde o kadar ısrar ettiği kıymetlerin muhtariyeti [özerkliği] ve tahallüfü [değişmesi] vetiresiyle [süreciyle] mecruh [yaralı] olmak lazım gelmez mi?

² Müellif bizzat *palliatif* kelimesini kullanıyor.

Beşerî medeniyetin en yüksek safhalarının umumi manzarasını teşkil eden bu muhtar kıymetler karşısında beşerî ruhun vahdeti nasıl muhafaza edilecek? Durkheim ile beraber ruh ve şahsiyet tamamen içtimai hayatın mahsulü ad-dolunsaydı ve dini, ilmi, bedii, ahlaki, iktisadi kıymetler de tamamen cemiyet münşiine [inşasına, yapılışına] irca olunmasaydı [indirgenmeseydi] şüphe yoktu ki cemiyetin vahdeti nihayetü'l-emr [nihayetinde, sonuçta] mefkurelerin nihai bir ahengini ve şahsi ruhun da vahdetini istilzam eder farz olunabilirdi. Halbuki evvelce söylediğimiz veçhile Bouglé içtimaiyatın iddialarını tahdit eylemek arzusundadır. Simmel ile beraber Bouglé, şahsiyetin tebarüzünü [belirmesini], cemiyet dahilinde değil belki muhtelif cemiyetlerin, zümrelerin iltisak [bitişme] ve inkıta [kesinti] noktasını teşkil eylemek itibariyle cemiyet sayesinde olmakla beraber bilhassa bundan dolayı nev'umma [bir derece, bir suretle] cemiyetin haricinde yani zümrelerin irtibat ve tesadüm eyledikleri [bağlandıkları ve çatıştıkları] noktada fertler için bu zümreler arasında serbest bir tercihin mümkün ve nispi bir hürriyetin mütehakkık olduğu [tahakkuk ettiği, meydana çıktığı] anda görüyor (s. 37 ve 275). Şahsiyetin zümreye karşı hürriyet demek olduğunu kabul eylemekle Bouglé, şu suale maruzdur: Muasır vicdanın tanıdığı iki büyük kıymetin ferdî tahallüflere [farklılaşmalara], tenevvülere [çeşitlenmelere] rağmen üzerinde XX. asır Garp cemiyatının [toplumlarının] tamamen ittifak eylediği görülen iki kıymetin, şahs-ı beşerin ve milletin müstesna payelerinin izahı ve telifi nasıl mümkün olacak?

Bouglé'nin eserinde bu mühim meseleye doğrudan doğruya temas eden ancak on sahife vardır (s. 270-280). Bundan dolayı muvacehesinde bulunduğu müşkülâtı nasıl halleylediğini sarahatle anlamak kabil değildir. Evvela muasır [çağdaş] milli hayatın evsaf-ı mümeyyizesini [ayırt edici özelliklerini] tespit eylediği vakit Bouglé, şu mühim noktaya işaret ediyor; milliyet mensubiyetini hiçbir hususi, muayyen itikat ile bağlamaz. Fakat diğer taraftan maşeri mefkurelere [toplumsal ülkülere, ideallere] malik olmayan bir cemiyetin de idame-i hayatı mümkün değildir (s. 271-272). Fakat bu mefkurelerin de milletin kadrolarını aşan ve taşan beşeri bir kıymeti haiz olduklarını göz önüne getirmeliyiz. Harb-i Ahir'de [Birinci Dünya Savaşı'nda] her bir millet medeniyetini, hakkını hülasa bütün beşerî mefkureleri müdafaa eylemek iddiasındaydı. "Ne penser qu'à soi, ne penser que pour soi est desormais un idéal paradoxal, tant il est anachronique." Milletın tam inkişafı beyne'l-milliyeti [uluslararasılığı] istilzam eder [lüzumlu kılar, gerektirir]. Hülasa, kıymetlerin tahallüfü, beşeri ve beynelmil bir mahiyet alması, cemiyetlerin inkıta [kesintiye uğrama] noktalarında hür şahsiyetlerin tebarüzü, bütün bu muvazi vetirelerin [paralel süreçlerin] neticesi olarak itiraf zaruri değil midir ki manevi hayatın nazımı [düzenleyicisi] olan zümre artık kendi hayatını, kendi varlığının herhangi bir şekilde temadisini [sürmesini] gaye-i ala [asıl hedef] olarak tanımaz, hadimi

[hizmetçisi] ve artık ancak bir aleti olduğu beşeri kıymetlerle müftehir olarak [iftihar ederek] kendi mevcudiyetini aşar (s. 276). Fakat vesile ve aletin kıymeti mukayyet ve meşrut [sınırlı ve şartlı] bir kıymet değil midir? Millet için kaydu şarttan ari [kayıtsız ve şartsız] mutlak bir haysiyet ve muhtariyet istiyorsak beşeri kıymetleri takip eden hür şahsiyetler için basit bir vasıta olmasıyla iktifa edebilir miyiz? Bouglé, beşeri mefkureler için bir alet mahiyetinde gördüğü milli hayatın, milli cemiyetin nasıl olup da bütün insanlar için mutlak bir gaye şeklinde tezahür eylediğini izah için hissiyat-ı ruhiyat kanunlarına müracaat ediyor. Aynı kıymet, kah bir gaye kah bir vesile hükmündedir. Bir kıymet muhtelif gayelere vasıta olabildiği gibi vasıta menzilesinde olan bir kıymetin müstakil gaye mertebesine de yükseldiği de vakidir (s. 75-92). Durkheim'ın içtimaiyat mebadisine [mebdelerine, ilkelerine] Bouglé'den daha sadık olan [?] gibi bir müellifin ahiren [daha sonra] neşrelediği *Mesuliyet* unvanlı eserinde bile bu ruhî [psikolojik] izahatın mühim bir mevki işgal eylediği görülmekte ise de Bouglé'nin hissiyatın münakalesi [aktarımı] kanununa verdiği ehemmiyet pek çok fazladır. Bouglé'de içtimai tahallüf neticesi cemiyet hayatında müşahede eylediğimiz tenakuzların [çelişkilerin] panzehiri bu ruhi becayişlerde [yer değiştirmelerde] ve bunların neticesi olan kıymetlerin amelî iltisakındadır [birleşmelerindedir]. Nitekim Bouglé, bu fikri vatan meselesine tatbik ediyor. Vatan bizim mütenevvi [çeşitli] ümitlerimizin elzem ve zaruri vasıtası ve amilidir. Efradının [fertlerinin, kişilerinin] muhtelif mefkureler peşinde koşarak yekdiğerinden ayrılmalarına rağmen bir kıymetin diğer kıymetlere göre zaruri vasıta veya gaye olması, muhtelif kıymetlerin yekdiğeriyle irtibatla (*conjunction*) bulunması sayesinde vatanın vahdet-i fiili olarak tahakkuk ediyor (s. 279-280).

Bu telakkide nazar-ı dikkati calıp olan [celbeden, çeken] felsefe lisanına göre bizatihi gayelerle, bilvasıta kıymetler arasında fark gözetilmemiş olması, yahut diğer bir ifadeyle kutsi kıymetlerle la-mukaddes, maddi gözükken kıymetler arasındaki farkın tamamen ortadan kaldırılmış bulunmasıdır. Bouglé, Kant'ın meşhur tefrikine [ayrımına] itirazen diyor ki (s. 81) “ruhi-içtimai şe'niyette o kadar kati farklar müşahede olunmaz. Mesela ahlaki kıymetler daima li-zatihi [bizzat, kendiliğinden] takdir edilmezler. Bir fiil, fazilette sade onu vücuda getiren şahsi cehd takdir olunmaz. Belki temin edebildiği muhtelif menafi-i içtimaiye [çeşitli toplumsal menfaatler, faydalar] de mülahaza edilir... Esasen maşeri hayatın bir vasıtası olarak takdir edilmediği zaman fazilet, ekseriya selamet-i ferdiye için teminat addolunmaz mı? Her iki takdirde de ahlaki kıymetler bir vasıta menzilesine [derecesine] irca olunmuşlardır [indirgenmişlerdir]. Keza (s. 284) aynı ahlaki kıymeti muhtelif nazari cihetlerden meşru ve makbul gözükebilir; doğruluk, namuskarlık vb. hem indellah [Allah'ın indinde, Allah katında] hem indennas [insanlar nezdinde] makbuldürler...”

Müellifin bu tasrihatını [açıklamalarını] ne dereceye kadar kabul edebiliriz? Şüphe yoktur ki vakıada [gerçekte] insanlar mefkurelere muhtelif alakalarla tabi ve hadim olabilirler. Din, hadd-i zatında [bizatihi, kendisi olarak] mutlak bir kıymet ifade edebileceği gibi, selamet-i şahsiye için vasıta da addolunduğu vakidir. Fakat selamet-i şahsiyesini temin “cennetini hazırlamak” çaresini aradığı için faziletkar olan kimse bir başka vasıta ile aynı selameti temin edecek olsa hareketi makbul görülecek midir? Milli hayat bazıları için bir gaye, diğerleri için bir vasıta olabilir. Hudutların gümrük tarifeleriyle himayesini isteyen veya kendisine yeni ihracat sahasını teminini arzu eden zengin müstahsil [üretici] ile orduda can veren köylünün aynı kelime ile vatanperver tavsif olunması [olarak vasıflandırılması, nitelendirilmesi] mümkündür. Lakin her ikisinin de aynı kıymet-i ahlakiyeyi irae eylediklerine [gösterdiklerine] hükmedebilir miyiz? Mefkurevi kıymetlerle iktisadi-maddi kıymetleri aynı mertebede ve “becayış ve münakalesi” mümkün alakalarla mücehhez görerek onların arasında vasıta/gaye nispetleri tesis eden ruhî mekanizma üzerinde ısrar ederek nihayetü'l-emr [nihayetinde, sonuçta] kudsî [mukaddes] duygularla iktisadî menafiin [menfaatlerin] mübadelesi [birbirinin yerine geçmesi] mümkün olduğu hissini tevlit eylemek [doğurmak] tehlikesi karşısındayız. Ruhî müşahedatın ferdi vicdanda, mukaddes mefkurelerle maddi, ali, nefi kıymetler arasında daimi bir irtibat ve münakale [iletişim ve aktarım] mevcut olduğunu gösterdiğini tasdik eylemeye mecburuz. Fakat vakıa ile vacibin [olanla olması gerekenin], meşhud ile meşru'un [gözlemlenen ile meşru olanın] arasındaki farkı tesis eden de beşerî vicdandır. Eğer Bouglé'nin evvelce tetkik eylediği maddiye-i tarihiyenin [tarihsel maddeciliğin] iddiası aksine bu tefrikin [ayırtdışın] bir hayal olmadığı, bir hakikat ifade eylediği kabul olunuyorsa kıymetler arasında amelî sahada meş'ur ve gayr-i meş'ur olarak [şuurlu, bilinçli ve bilinçli olmayarak] açılan patikaların, kurulan köprülerin haricinde mefkurelerin misali ve vahdet ve ahengini aramak lazım gelir.

Bouglé, ilk tahlil eylediğimiz eserine istinaden müşabehetlerini [benzerliklerini] irae eylemeğe çalıştığımız Durkheim'ın ve Marx'ın içtimai felsefelerinde bu nihai vahdet ve ahenk ihtiyacı ve “suveri” kudsî şekli itibariyle veya “maddi” yani muhtevası itibariyle maşeri kuvvetler veya iktisadi zaruretler tasavvuruyla tatmin edilmeye çalışılıyordu. Bouglé ise asrı [çağdaş] cemiyetlerde müessesatın [müesseselerin, kurumların] dinî nüfuzlardan gitgide kurtulduğunu nazar-ı itibare [dikkate] alarak bu vetireye muvazi olarak mefkure tesmiye eylediğimiz kudsî ve mutlak kıymetlerin de kendilerini şimdiye kadar ihata eden icaz halesinden sıyrılacaklarını farz ediyor. Bouglé'nin nazarında ale'l-umum [herkes tarafından paylaşılan, ortak] kıymetlerin muhtariyetinin bir neticesi de dini kıymetlere karşı muhtariyet yani la-dini, la-kuds vb. bir paye ve haysiyet iktisabıdır [kazanmasıdır]. Vakıa her nevi ma-ale't-tabii [do-

ğal]-felsefi endişeden uzak olan bu vaziyet, müşahede ve tersim eden [resmeden] ruhiyatçı ve içtimaiyatçının vazifesini teshile hadim [kolaylaştırmaya yardımcı] ise de, şahsiyet ve milliyet gibi nihai felsefe-i ahlakiyye meselelerinin vicdanımızı tatmin edecek bir tarzda tefsirine ve takdirine mani olduğunu da aşikar bir surette görüyoruz.